

Vállalások és kételyek

DARVAS JÓZSEFRŐL, PUBLICISZTIKAI ÍRÁSAI NYOMÁN

A népi írók „szekértáborában” aligha találni olyan író, akit a közéleti elkötelezettség és felelősség ne terhelt volna valamilyen módon, s aki épp ezért meg ne szenvedte volna az írói és a közéleti-politikusi cselekvés különféle ellentmondásait a maga személyében. Közülük talán Veres Péterben élt ez az ellentmondás a legteljesebben, s mindjárt utána Darvasban. Illyés és Németh László esetében az író mindig hangsúlyosabb volt a politikusnál, elkötelezettségük bármily súlyos közéleti feladatokat rótt is rájuk gyakorta. Erdei társadalomtudományos érdeklődése és felkészültsége közelebb állt a vállalt politikai szerephez, tehát ilyen tekintetben kevesebb lehetett a belső konfliktusa is. Vívódtak valamennyien a saját gondolataikkal és egymáséival, a társadalommal, amelyben éltek, különböztek a megoldás útjának-módjának megítélésében, olykor a helyzet megítélésében is, ám abban mindenképpen egyetértettek, hogy el kell fogadni a kor parancsát, ahogyan azt Veres Péter fogalmazta: jelen kell lenni „a folyó történelemben”.

Semmiképp sem véletlen tehát, hogy Darvas József közéleti-politikai publicisztikáját olvasva azt tapasztaljuk, hogy szinte minden írásában ott szerepel Veres Péter neve. Inkább azt tekinthetjük véletlennek, ha egy-egy alkalommal elmarad említése. Nemcsak az idősebb, s valószínűleg jelentékenyebb társ személyének szól ez, hanem annak a megrendítő sorsközösségnek, annak az erős gondolati hasonlóságnak és annak a nagyon közelálló életvállalásnak, amely minden vita, magatartás-és stílusbeli különbözőség felett összekötötte őket.

A „történelmi jelenlét”, a vállalás, a kudarcokat is vállaló ember belső feszültségeivel küzd Darvas a legtöbbet. A feloldás mindig a cselekvésre mondott „igen”, hogy aztán újabb megrázó kudarcok újabb „igenekeket” hívjanak elő. „Az elmaradt műveket semmi sem pótolhatja; — hiányuktól didereg az író, mint szakadt zubbonyában, kitüntetésekkel a szakadt zubbonyon a negyvennyolcas honvéd veterán, mondjuk 1872-ben Orosháza piacán, didereg, s arra gondol: nem azoknak volt-e igazuk, akik kitértek a hívás elől, s nem voltak ott se Isaszegnél, se Világosnál?!...” (A Kortárs születésnapj beszélgatése D. J.-vel.) Ez az egyszemélyes vita, ez a keserű meditáció a lélek mélyén eldöntetlen maradt, mint ahogy az maradt Veres Péternél is. Az élet azonban eldöntötte mindig ezeket a vitákat, s a történelem, amely vagy igazolta, vagy nem utólag a cselekedeteket. Súlyos és komor egyéni dráma ez, de alkat és történelem fogott itt össze, ösztönök, szükség és kényszerűség segítették a tudatos döntést, hogy a politikai értelemben is cselekvő életre indítsanak. Századunkban sokáig hiányzott ebben az országban a népképviselőt a politikából, s az erre alkalmas politikus a kormányzati posztokról. A hiányt jobbra írók kényszerültek pótolni, ki-ki a maga módján, úgy ahogy tudták, a politikai kreatúrákat ellensúlyozni, amennyire lehetett. Darvas életútján miniszteri székek, elnöki asztalok, szónoki emelvények torlaszolják az írói pályát, gazdagítják, s teszik ellentmondásosabbá a személyiséget.

Darvasnak a 60-as évek végén és a 70-es évek elején született számos folyóiratban szétszórtan fellelhető publicisztikai írásait együtt olvasva ötlik fel az emberben vele kapcsolatban is a gondolat: milyen különböző alkalmak, s hányféle téma adott lehetőséget ugyanannak a mondanivalónak a kifejtésére, s egyúttal cselekvő képviselőt. Interjú, országgyűlési hozzászólás, újságcikk, vitairat, előadói beszéd, ünnepi megemlékezés sorjáznak egymás után, s a témák: irodalmi helyzetelemzés, az

olvasó népert mozgalom értékelése, az új gazdasági mechanizmus bevezetése, a közművelődés általános problémái, a szerzői jogi törvény, ünnepeink kérdése, történelemszemléletünk ellentmondásai, a szociográfia jelentősége, a „Magyarország felfedezése” stb. Mindezt egy jellegzetes magatartásmód köti össze, amely az egész népi írói mozgalomra jellemző, onnan eredeztethető elsősorban, s abból a marxista szemléletből, amely a részletek elemzéséből képes társadalmi érvényű következtetésekre jutni. Az „itt és most” valóságának tényszerű és közvetlen vizsgálata (Darvas szereti „sült-realistának” mondani magát Veres Péter nyomán), s a megoldások, a pontos válaszok szenvedélyes kutatása jellemzi Darvast is, bármilyen jelenséggel kerüljön szembe. Minden részletkérdés mögött a közösség elemi érdekeit, a szocialista társadalomépítés lehetőségeit keresi. Jó politikai érzékkel-műveltséggel kötődik a korszak két fontos politikai törekvéséhez, a szövetségi politika és a szocialista demokrácia fejlesztése programjához, gazdagítva azt — amely pontokon gazdagítani kellett — a maga népi realista és nemzeti hagyományainkra is támaszkodó gondolat-és érzelmvilágával.

Meggyőződéssel és meggyőzően támogatja 1967-ben az új gazdasági mechanizmust, észreveszi benne az előrevivő társadalmi mozzanatot, de óvatos figyelmeztetése, hogy az új gazdasági mechanizmust nem tudtuk „nemzeti ügyé” tenni, valószínűleg nagyobb figyelmet érdemelt volna. Mint ahogy az az észrevétele is, amely a piacnak a gazdaságban és a kultúrában betöltött nagyon is különböző szerepére figyelmeztetett, jelezve egyfajta kommercializálódás veszélyét a kultúrában, amely, ha egyszer elindul, nehezen fékezhető folyamattá válik. Hogy milyen nehezen, azt ma már pontosan tudjuk. Több ízben figyelmeztet a „forradalom utáni pragmatizmus” veszélyére, teljes joggal. Kár, hogy a forradalom utáni dogmatizmus veszélyével ugyanakkor nem számol, holott ez a veszély sem múlt el teljesen a fejünk felől, s gondolkodó embernek voksolnia kellett mindkettő ellen. Darvas ezt „igenjeivel” oldja fel, amikor állást foglal az eszmékkel, eszményekkel élő szocialista társadalom és e társadalom folyamatos demokratizálása és racionalizálása mellett egyszerre. Az alkotmány módosításáról szólva írja: „... eszmény nélkül a legracionálisabb társadalom sem tud élni.” Ahogyan nem tud élni hagyományok nélkül sem. „A hagyományok, s az ezek alapját képező iratlan törvények nélkül anarchikussá válik az emberi együttélés. Gyengül a felelősség, s nő a céltalanság, a cinizmus.” Írja „Karácsonyi meditációja” során. De ugyanitt írja azt is: „Minden hagyomány Janus-arcú, kétarcú dolog. Az egyik arca a múltba, a másik a jövőbe néz.” Darvas a hagyományoknak ezt a jövőbe néző arcát igenli. Persze vívódik ő is, mint ahogy vívódó a korszak is, amelyben ezek az írások születnek. Racionálisan, ha úgy tetszik pragmatikusan látja a gyarapodás, az anyagi kiegyensúlyozottság szükségét és hasznát, de látja az ezzel gyakran együttjáró erkölcsi-kulturális stagnálást is. A mai Orosházáról szólva fogalmazza meg egyik legnagyobb gondját: „Ez a mérhetetlenül megnőtt civilizatorikus és életszínvonal-emelkedés mikor és hogyan áll össze egy új, humánus paraszti kultúrává?” Nem kétséges, hogy Darvas — bár itt csak a parasztságról beszél — az egész szocialista magyar társadalom egyik legfontosabb, s legtalányosabb kérdését teszi fel. A folyamatos anyagi gyarapodással együtt hogyan alakítható ki, vagy hogyan alakul ki egy új típusú szocialista kultúra; milyen ellentmondások közepette kell létrejönnie; s létrejön-e belátható időn belül? Nyilvánvaló, hogy egy hosszú folyamat fokozatosan alakíthatja ki, de kérdés, milyen is lesz ez a kultúra, mennyiben különbözik a polgári kultúra felvilágosult, humanista áramlataitól?

A jelleg, a minőség kérdése foglalkoztatja elsősorban akkor is, amikor az irodalom időseiről ügyeiről mondja el véleményét. Irodalmi hullámvölgy vagy új utak keresése? — Teszi fel a kérdést több ízben. Érti, tudja, hogy az újabb nemzedékek irodalma szükségképpen más lesz, mint az övék volt, a világ változásával az író társadalmi szerepe lényegében nem, de jellegében sokat változott, nem egészen úgy közéleti, nem egészen úgy politikáló az írói magatartás sem, mint korábban volt, s legkevésbé úgy, ahogy ezt az 50-es években követelte a politika. Óvatos határozottsággal végül is ebben összegzi véleményét: „...sokan vagyunk, akik úgy véljük, hogy az irodalomban, a művészetben, a közéleti érdeklődés nem mínusza, hanem

pozitív tartalma a minőségnek." A „margóra szorított” Móriczról 1972-ben keserű tárgyilagossággal állapítja meg: „a korábbi kizárólagosság is benne van a mai hallgatásban”. Ez azonban nem készítheti sem az írókat, sem az irodalompolitikát arra, hogy egyszer s mindenkorra szakítsanak a nemzeti sorsproblémák, a társadalmi elkötelezettség irodalmával. Társadalmunknak vitathatatlanul szüksége van erre az irodalomra, s lehet, hogy mindig is szüksége lesz rá. Hogy miért, arra a választ tömören a híres 1943-as szárszói találkozóra emlékezve rögzíti, mintegy mottó gyanánt legalább önmaga számára, de figyelmeztetőül írótársnak és politikusnak egyaránt: „Nemzeti sorskérdéseink ma is vannak, nem is kicsik, ha mások is, mint a felszabadulás előtt voltak: s ezekről szólni, ezeket nemzeti sorskérdésekként említeni, velük nemzeti sorskérdésekként foglalkozni: nem nacionalizmus, hanem történelmi, lenini feladat.” Hogy ezzel együtt mennyire nem váteszként képzei el korunk magyar íróját, arról meggyőzően tanúskodik két rövid mondata az „Irodalmunk helyzete” című, az írószövetség közgyűlésén 1970-ben elhangzott előadásában: „Valamirevaló író, művész nem tekinti, nem tekintheti magát kivételes és kivételezett lénynek. A sámánok kora lejárt.”

Nemcsak egyszerű ténymegállapítás van e szavakban, hanem utalás is az írói és általában az emberi magatartás demokratizmusára. Bár nem túl sűrűn él e szavakkal, de a demokrácia, a demokratizmus is kulcsszavai Darvas publicisztikájának. Nem farizeusság ez nála, hiszen mindig konkrét helyzetekben, nézetek ütköztetése során szól a demokratizmus érdekében. Egy vitában, Rényi Péternek válaszolva, kulturális helyzetünk elemzése során teszi a hangsúlyt a kultúra demokratizálásának halaszthatatlan szükségességére; a szektásság minden válfajával szemben hangsúlyozza a nyitottság, a demokratikus magatartásmód jelentőségét a népfrempolitikáról szólva; az értelmetlen központosítás, a látszólag hatékony bürokratikus megoldásokkal szemben egy másfajta, valódibb, s tartósabb megoldási módot ajánl Penészlek sorsán javítandó, Végh Antalnak is: „... És ismétlem, újra ismétlem: valósággá tenni a demokráciát. Ez kell ide mindenekelőtt, s nem kormánybiztos...”

Nép és nemzet, közösség és demokrácia, valóság és irodalom, realizmus és modernség dialektikája és konfliktusai közepette emésztődött az életnek ez a szakasza, mindenkor egy magasrendű közösségi morál jegyében. Ez a közösségi szempont vezérli publicisztikáját is, ez munkál akkor, amikor megkísérli kiigazítani a közelmúlt történelméről alkotott képünket, s amikor jelenünk ellentmondásait vizsgálja. Akár a múlttól, akár a jelenről van szó, önmagát kíméli legkevésbé ez a vizsgálódás. Darvas Józseffel Bertha Bulcsu készít interjút 1973-ban. Szó esik ennek során egy hajdani kommunista diákmozgalom résztvevőinek nem minden tanulság nélkül való sorsáról; nemzeti karakterünk kérdéséről; az író gyermekkoráról, és az írói lét kérdéseiről. De leghangsúlyosabban a közösség, az otthon, a békeesség, a közös, humanus ünnep iránti vágy, s mindezek megbecsülése szól hozzánk ebből a szövegből. A karácsony motívuma itt is és több ízben megjelenik Darvasnál, aligha véletlenül. Egy fáradt, hajszaolt, kétségekben gyötrődő, de a közvetlen cselekvés nélkül létezni nem tudó ember áll itt előttünk, aki sem kétségeit, sem bizonyosságait nem tagadja el előlünk. „Eleinte nem akartam tudomásul venni, hogy mennyire mások az írói és politikai gondolkodás, cselekvés belső törvényei” — mondja, s ezzel egész élete — és sokak élete — ambivalenciáját tárja fel. Ám bizonyos számára a vállalás és a szembenézés kötelezettsége: „Sok mindent lehet tenni, csak egyet nem lehet: úgy tenni, azt játszani, hogy nem volt közöm ahhoz, amihez közöm volt...” Bármilyen súlyosak is a kételyek, bármennyire megrendítőek is olykor ennek az életnek a kérdőjelei, nemcsak az írások, de az ezekből az írásokból is felsejlő egész élet üzeni a vállalás erkölcsi értékét, immár a következő nemzedékeknek is: ott lenni Isaszegnél, s ha úgy hozza a sors, ott lenni Világosnál is.